

DOMOLJUBNI PREDMETI PRVOGA SVJETSKOG RATA U DOBROTVORNE SVRHE: RATNI ZNAKOVI, PLAKETE, MEDALJE I ZNAČKE

Tijekom Prvoga svjetskog rata vojni i državni uredi pokretali su brojne akcije radi prikupljanja novca od stanovništva, a za podmirenje rastućih vojnih potreba. Država se brinula za vojnike na ratištima i ratni materijal općenito, a građanskim je društvima bila prepuštena briga za obitelji vojnika. Dio sredstava prikupljao se prodajom domoljubnih predmeta. Takve medalje i plakete imale su najviši umjetnički domet. Veći dio tih predmeta prodavanih u Hrvatskoj dolazio je uglavnom iz Beča. Samo su rijetke osmislili domaći umjetnici u akcijama dobrotvornih društava. Ovaj rad bavit će se upravo njima.

Približavanjem stogodišnjice Prvoga svjetskog rata u Hrvatskoj raste broj objavljenih radova o različitim temama iz toga nadasve važnoga razdoblja hrvatske povijesti. Važnoga, ali slabo istraženoga, pa u osnovi svaki rad otvara više pitanja negoli daje odgovora. Ni ovaj rad nije u tome iznimka.

Do sada objavljeni radovi iz područja numizmatike obrađuju vojna odlikovanja i značke, medalje i plakete izrađivane tijekom Prvoga svjetskog rata u čast važnih prigoda i istaknutih vojnih ličnosti.¹ Među njima ističe se brojem sačuvanih portretnih prikaza Svetozar pl. Borojević od Bojne², najviše rangirani vojni zapovjednik austrougarske

¹ Prister, Boris, „Austro-ugarska ranjenička medalja (Verwundetenmedaillen)“, Husar: slikovni časopis za vojnu povijest i militariju, 5 (2006.), 54.; Prister, Boris, „Ratni križ za građanske zasluge (Kriegskreuz für Zivilverdienste)“, Husar: slikovni časopis za vojnu povijest i militariju, 6 (2006.), 54.; Prister, Boris, „Značke pješačkih vojnih jedinica u kojima su se borili Hrvati u Prvom svjetskom ratu“, Obol: glasilo Hrvatskog numizmatičkog društva, XLV. (2007.), br. 59., 38.-43.; Prister, Boris, „Vojni zapovjednici Prvog svjetskog rata na medaljama i plaketama Hrvatskog povijesnog muzeja“, Obol: glasilo Hrvatskog numizmatičkog društva, XLIV. (2006.), br. 58., 19.-42.; Povedić, Katarina, Za cara i domovinu / Per l'Imperatore e la Patria / Für Kaiser und Vaterland / For the Emperor and the Fatherland : 1914.-1918. (Pula: Povijesni muzej Istre / Museo storico dell' Istria, 2008.), 61.-159.; Mandić, Davor, „Sedam medalja organizacije za ratnu opskrbu Habsburške Monarhije“, Numizmatičke vijesti, 53. (2011.), br. 64., 206.-233.; Prister, Boris, „Odlikovanja, medalje, plakete i značke Austro-Ugarske Monarhije u Prvom svjetskom ratu iz zbirke Hrvatskog povijesnog muzeja“, u: Borošak Marijanović, J., (ur.), Dadoh zlato za željezo. Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2011.), 121.-131., 366.-441.

² Svetozar Borojević od Bojne (Umetić, 1856.–1920., Klagenfurt, Austrija), vojskovođa austrougarske vojske. Rođen je u obitelji vojnog časnika Vojne krajine, pa mu je školovanje ubrzo usmjereno prema vojnoj karijeri. Završio je Vojnu akademiju u Grazu i istaknuo se kao mladi časnik prilikom okupacije BiH, a zatim je radio kao instruktor na Vojnoj akademiji. Vojno zapovjedništvo dodijelilo mu je kao perspektivnom časniku 1912., zapovjedništvo nad 6. vojnim zborom u Košicama, te je promaknut u čin generala pješaštva. Nakon izbijanja Prvoga svjetskog rata raspoređen je u Galiciju, gdje postaje zapovjednik 3. armije sve do ulaska Italije u rat na strani Antante. Tada je imenovan zapovjednikom 5. armije i prebačen je na talijansko ratište, gdje ostaje sve do povlačenja vojske s bojišta. Za svoje ratne zasluge odlikovan je nizom najviših vojnih odlikovanja i promaknut je nekoliko puta sve do čina vojskovođe (Feldmarschall). (Pojić, Milan, Vojskovođa Svetozar Borojević, 1856-1920. Povodom 150. obljetnice rođenja: katalog izložbe (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2006.), 7.-8.)

vojske podrijetlom iz Hrvatske.³ Izuzev odlikovanja, svaki od navedenih predmeta bio je namijenjen za prodaju civilima (medalje i plakete) i/ili samo vojnicima (vojne značke). Prihod je u početku išao u korist Ministarstva rata i Ureda za ratnu pripomoć (*Kriegshilfsbüro*) u Beču ili Društva „Crveni križ”, ali tijekom rata povećao se broj specijaliziranih državnih organizacija nastalih po uzoru na „Crveni križ”, što je dovelo do nove preraspodjele prihoda.⁴

Unatoč tome što je dio prihoda od prodaje svih tih predmeta išao u dobrotvorne svrhe, tema ovoga rada bit će predmeti koje su izdavala dobrotvorna građanska društva Hrvatske da bi podmirila troškove razgranate ratne djelatnosti društava. Na području Austro-Ugarske Monarhije takvih je društava bilo mnogo, što se odrazilo i na Hrvatsku kao njezin sastavni dio. Taj oblik društvene angažiranosti bio je važan dio života razvijenoga građanskoga društva toga razdoblja i premda je Hrvatska zajedno sa svojim glavnim gradom zaostajala za razvijenim zemljama Monarhije, slijedila je europska kretanja s više ili manje zakašnjenja.

Prvi svjetski rat nije prekinuo rad većine građanskih društava u Hrvatskoj, kako se to donedavno mislilo, ali je usmjerio njihovo djelovanje na dobrotvorni rad u korist ranjenika, žena i djece mobiliziranih vojnika te ostalih ratnih stradalnika.⁵

Odbor zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć⁶ prvi je počeo izdavati ratne znakove u gradu Zagrebu, a čini se, i na cjelokupnom području Hrvatske i Slavonije. Na to ih je natjerala puka potreba jer su različita gospojinska društva u organizaciji ratne sanitetske službe dobila dio brige za ranjenike, a Odbor zagrebačkih gospodja jedini je dobio pravo prikupljanja novčanih doprinosa za vojnike i njihove obitelji.⁷

Prvi ratni znak izrađen na području Hrvatske bio je izvezeni znak crvenoga križa na bijelom polju obrubljenom modrim krugom, a na pozadini se nalazio otisnut pečat Odbora. Prodaja je počela prigodno 4. listopada 1914. na imendan kralja Franje Josipa I. i primjerak je stajao 1 krunu. Prva serija mogla se nabaviti samo izravno od povjerenica Odbora koje su znak nudile građanstvu na ulicama grada Zagreba. Odbor je znak stavio

³ Prister, „Vojni zapovjednici”, 20.-21.; *Mirnik, Ivan*, „Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne na medaljama”, *Peristil*, 52. (2009.), 61.-70.; *Mirnik, Ivan*, „Field-Marshal Baron Borojević od Bojne on medals”, *The Medal*, 54 (London, 2009.), 39.-44.; *Mirnik, Ivan*, „Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne na medaljama”, u: *Manin, M.*, (ur.), *Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne (1856.-1920.): zbornik radova* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011.), 161.-178.

⁴ Prister, „Odlikovanja, medalje, plakete i značke”, 125., 131.; *Pocedić, Za* cara i domovinu, 61., 91.; *Mandić*, „Sedam medalja”, 206., 230.-232.

⁵ O tome više vidjeti u: *Herman Kaurić, Vijoleta*, „Koliko je društava djelovalo u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata?”, *Historijski zbornik*, 62. (2009.), br. 2., 427.-463.

⁶ Odbor zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć izrastao je iz Odbora zagrebačkih gospodja za Strossmayerov spomenik jer je taj Odbor početkom kolovoza 1914. sazvao sastanak svih ženskih udruženja grada Zagreba da bi se što uspješnije organizirala briga za ranjenike. Na sastanak se odazvalo dvanaest društava i zaključeno je da se osnuje svojevrsan savez ženskih udruženja, da bi se što brže i što bolje izvršila preuzeta zadaća. Gospojinski klub ustupio je tada osnovanom Odboru zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć svoje prostorije na uglu Marovske i Preradovićeve ulice, gdje se odmah počelo šivati rublje za ranjenike. („Zagrebačke gospodje i rat.”, *Jutamji list* (dalje: JL), sv. 3. (1914.), br. 743., 9. 8. 1914.; „Zagrebačke gospodje za ratnu pripomoć.”, *Obzor*, 54. (1914.), br. 218., 9. 8. 1914.).

⁷ „Povjerenstvo za organizaciju ratno-bolničarske službe.”, *Obzor*, 54. (1914.), br. 214., 5. 8. 1914.

u prodaju da bi namaknuo sredstva za ratnu pripomoć, ali u prvo se vrijeme ne navodi točno kome je davana pripomoć, te da bi osigurao zaradu siromašnim ženama vojnika koje su ga izrađivale. Bilo je zamišljeno da se „ratni znak” nosi na reverima sve dok traje rat.⁸ U to vrijeme bila je raširena zabluda da će rat sigurno završiti do Božića.

U novinskim izvještajima stoji da je prva serija zgotovljena krajem listopada 1914., dakle istog mjeseca kad je i puštena u promet, ali ne navodi se koliko je znakova bilo napravljeno. Krajem mjeseca novost je bila prodaja u pojedinim zagrebačkim trgovinama, a počelo je i slanje ratnih znakova pojedincima i trgovcima izvan Zagreba. Navodi se da prihod ide za pomoć ranjenicima. Navodno je bilo dosta narudžbi izvan Zagreba i zanimanje stanovništva za taj „narodni znak” bilo je „vrlo živo”, a prodaja „neočekivano velika”.⁹

Ratni znak Odbora zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć prodavan je na Trgu bana Jelačića prilikom sajma za blagdan Sv. Nikole iste godine. Tada su članice Odbora imale vlastiti šator za prodaju različitih predmeta proizvedenih u dobrotvorne svrhe, a među njima je bio i „hrvatski ratni znak kao ženski broš izrađen rukom”. Cjelokupni utržak sa sajma bio je namijenjen hrvatskim pukovnijama.¹⁰ Pretpostavljam da je to bio početak prikupljanja novca za božićne darove hrvatskim vojnicima na ratištu, s obzirom na to da je ta akcija bila u središtu zanimanja javnosti tijekom cijeloga prosinca prve ratne godine.¹¹

I druga društva pomagala su Odboru zagrebačkih gospodja u prodaji znakova. Za sada se sigurno zna da su to radile članice Patronaže za zaštitu mladih djevojaka jer su to navele u svom izvještaju o radu za 1914. godinu.¹² Znakovi su vrlo vjerojatno prodavani i u drugim prigodama te uz pomoć drugih društava, ali za sada nemam potvrda o tome. Također, za sada nije poznato govori li se o jednome znaku ili o više znakova ili se govori o jednome znaku u jednoj ili više serija. U svakom slučaju, bio je taj znak preteča svih ostalih metalnih znakova koji su pušteni u promet kasnijih godina.

Neizostavno se nameće pitanje koliko je Odbor zaradio prodajom ratnih znakova. Teško je to reći jer za sada nigdje nisam pronašla nedvosmislen podatak o tome. Zna se da je Odbor zagrebačkih gospodja u 1914. primio 34.802 kruna 66 filira, što je uključivalo darove u novcu i novac od prodaje ratnih znakova, no ne navodi se u kojem su omjeru bili ti dijelovi.¹³ Taj novac nije mogao pokriti sve troškove rada Odbora jer nije bilo dobrotvorne aktivnosti te godine u kojoj nisu sudjelovale članice Odbora: pribavljale su rublje za ranjenike šivajući ga iz doniranoga novoga materijala ili su prekrajjale staro rublje, primale su svježe živežne namirnice i spravljale od njih hranu koja je mogla

⁸ „Ratni znak.”, Narodne novine (dalje: NN), sv. 80. (1914.), br. 262., 5. 10. 1914.; „Ratni znak.”, JL, 3. (1914.), br. 829., 6. 10. 1914.

⁹ „Ratni znakovi.”, NN, 80. (1914.), br. 288., 28. 10. 1914.; „Ratni znakovi.”, JL, 3. (1914.), br. 870., 29. 10. 1914.; „Hrvatski ratni znakovi.”, NN, 80. (1914.), br. 292., 2. 11. 1914.; „Hrvatski ratni znakovi.”, JL, 3. (1914.), br. 878., 3. 11. 1914.

¹⁰ „Ratna pripomoć na Nikolinjem sajmu.”, NN, 80. (1914.), br. 321., 5. 12. 1914.; „Ratna pripomoć na Nikolinjem sajmu.”, JL, 3. (1914.), br. 935., 5. 12. 1914.

¹¹ Vidi u: *Herman Kaurić, Vijoleta, Za naše junake... Rad dobrotvornih humanitarnih društava u gradu Zagrebu 1914.-1918.* (Zagreb: Filozofski fakultet, 2007.) (doktorska disertacija), 102.-109.

¹² „Rad ‘Patronaže za zaštitu mladih djevojaka’.”, NN, 81. (1915.), br. 18., 23. 1. 1915.

¹³ „Darovi.”, NN, 81. (1915.), br. 234., 8. 10. 1915.

stajati (primjerice pekmez) te su tu hranu slale po zagrebačkim bolnicama, uključile su se u pribavljanje cigareta i ostalih potrepština za ranjenike, ali i u akcije izrade toplih odjevnih predmeta za vojnike na ratištu. Iste aktivnosti, samo još opsežnije, provodile su se i idućih godina.

Sve to zahtijevalo je velika materijalna sredstva jer su potrebe višestruko nadilazile darovana sredstva pa je razliku valjalo nadoknaditi organiziranjem priredbi i prodajom različitih predmeta.¹⁴ Zbog toga sam potpuno sigurna da je ratnih znakova bilo puno više nego što je spomenuto, samo što njihovo postojanje nije zabilježeno na stranicama dnevnoga tiska. Osim toga, u muzejima se čuvaju predmeti nepoznata podrijetla i za sada nepoznate namjene, pa vrlo vjerojatno među njima ima još ratnih znakova prodanih u dobrotvorne svrhe.

U prilog tome svjedoči i naredba Predsjedništva Zemaljske vlade br. 7.410 od 12. studenoga 1914. kojom je bila regulirana proizvodnja i prodaja ratnih znakova u dobrotvorne svrhe.

Prema toj naredbi pojedina dobrotvorna društva i odbori smjeli su izdavati i stavljati u promet različite ratne znakove, poput željeznih prstenova i društvenih znakova, pod uvjetom da prihod ide isključivo u dobrotvorne svrhe, i to izričito za potporu članova obitelji mobiliziranih vojnika, „Crveni križ” ili druge humanitarne svrhe proizašle iz rata, koje god one bile. Tom se naredbom željelo stati na kraj zloupotrebama od „poduzetnika” koji su za vlastitu korist proizvodili i prodavali ratne znakove slične znakovima dobrotvornih društva, čime su umanjivali dohodak društava i obmanjivali građanstvo. Zato je ovom naredbom bilo zabranjeno privatnim osobama izdavati ratne znakove, a redarstvo je upućeno da budno pazi na takve prodavače i podnosi prijave protiv prekršitelja te naredbe. Prekršitelju je prijetila mogućnost pokretanja sudskoga postupka radi prevare, ali već u samoj naredbi izriče se da će to rijetko biti moguće. Prekršitelj je mogao biti kažnjen kaznom zatvora u trajanju od 14 dana i sa 200 kruna novčane kazne.¹⁵

Hrvatsko društvo umjetnosti iniciralo je sredinom listopada 1915. izradu medalje koju su novine nazivale ratnim znakom. Godinu dana prije toga tom je društvu odobren nastavak rada u ograničenom opsegu i tako je ostalo sve do 23. kolovoza 1915., kad mu je odobren rad bez tog ograničenja.¹⁶

U razdoblju ograničenoga rada uglavnom su raspačavali spomen-medalju (HPM/PMH – 14894, slika 1.) posvećenu pokojnom prijestolonasljedniku Franji Ferdinandu i njegovoj supruzi Sofiji.¹⁷ Međutim, nije poznato u čiju je korist išla prodaja te medalje;

¹⁴ Opširnije o tome vidi: *Herman Kaurić, Za naše junake...*, 88.-171.

¹⁵ „Određba glede proizvodnje i prodaje raznih znakova u dobrotvorne svrhe.”, NN, 80. (1914.), br. 313., 26. 11. 1914.; „Znakovi u dobrotvorne svrhe.”, JL, 3. (1914.), br. 922., 28. 11. 1914.

¹⁶ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Predsjedništvo Zemaljske vlade (dalje: PrZV), sv. 6-22, k. br. 4.232/1914., Molba uprave Hrvatskog društva umjetnosti (dalje: HDU) od 17. listopada 1914. br. 7.392 Pr./1914.; HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914., Molba uprave HDU od 11. kolovoza 1915. bez broja.

¹⁷ HDA, PrZV, sv. 6-22, k. br. 4.232/1914., Molba uprave HDU od 17. listopada 1914. br. 7.392 Pr./1914.

vjerojatno u korist samoga društva. U vrijeme dok još nije bilo rata medalja se nije mogla prodavati u dobrotvorne svrhe pa se ovom prilikom neću njome približe baviti.



Slika 1. Medalja Smrt nadvojvode Franje Ferdinanda i supruge Sofije

Hrvatsko društvo umjetnosti 13. listopada 1915. raspisalo je natječaj za izradu medalje u korist ratne pripomoći i natječaj je bio otvoren za prijavu do 10. prosinca te godine. Na medalji je morao biti prikazan jedan Trenkov pandur ili više njih, „začetnika domaće c. i kr. 53. pješačke pukovnije”. U propozicijama natječaja bio je propisan format od 30 cm i bile su predviđene novčane nagrade od 300, 200 i 100 kruna za najbolja idejna rješenja. O pobjedniku je odlučivala komisija sastavljena od odbornika društva i profesora kiparstva na Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt.¹⁸

Čini se da u zagrebačkim dnevnim novinama nije bila objavljena vijest o rezultatima natječaja netom nakon izbora pobjednika, nego je krajem listopada 1916. objavljeno da je novi ratni znak pušten u promet i da je izrađen prema ideji Rudolfa Spieglera¹⁹. Naročito je bilo naglašeno da je taj „mladi kipar” bivši učenik Roberta Frangeša²⁰, iako je mladić tada imao više od 30 godina. U novinarskom je opisu navedeno da je na medalji prikazan barun Trenk kako predvodi svoje „junačke Trenkovce”, no ne navodi se koliko je likova bilo prikazano. Hvaljena je izrada, jer su likovi izgledali „vrlo plastično”, a s obzirom na to da su bili prikazani u „historijskim odorama”, mislilo

¹⁸ „Umjetnički natječaj”, NN, 81. (1915.), br. 238., 13. 10. 1915.

¹⁹ Rudolf Spiegler (Zagreb, 1885.–1980.), slikar i kipar. Studirao je kiparstvo na Višoj školi za umjetnost i obrt u Zagrebu od 1907. do 1911. i bio je pod velikim utjecajem svoga učitelja Roberta Frangeša, koji ga je i nagovorio na studij. Do 1919. radio je u Frangešovu ateljeu, a kasnije se posvetio medaljarstvu. (*Borošak Marijanović*, *Dadoh zlato za željezo*, 116., 365.)

²⁰ Robert Frangeš-Mihanović (Srijemska Mitrovica, 1872.–1940., Zagreb), kipar. Školovao se u Zagrebu, Beču i Parizu. Nakon povratka u Zagreb 1895. postaje nastavnik na Obrtnoj školi (do 1907.), a zatim je do 1940. profesor kiparstva na Umjetničkoj akademiji, na kojoj je osnovao ljevaonicu bronce. Radio je u svim materijalima portrete, sitnu plastiku (medalje i plakete), animalistiku, spomeničku i dekorativnu plastiku, nadgrobne spomenike i predmete umjetničkog obrta. Za svoj medaljarski rad dobio je brojna priznanja i nagrade. Od 1909. nositelj je titule viteza reda Franje Josipa, bio je odbornik „Braće hrvatskog zmaja” i potpredsjednik Društva umjetnosti tijekom Prvog svjetskog rata. (*Vujić, Antun*, (gl. ur.), *Hrvatski leksikon*, 2. sv. (Zagreb, 1996.-1997.), 1: 361.; *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika kraljevina Hrvatske i Slavonije 1916*. (Zagreb: Kralj. hrv.-slav.-dalm. zemaljska vlada, 1916.), 7., 60., 142.)

se da ta medalja ima veliku nacionalnu vrijednost. Medalja je prodavana u pojedinim zagrebačkim trgovinama za 2 krune.²¹

U Hrvatskom povijesnom muzeju čuva se jedan primjerak te medalje (HPM/PMH – 10476, slika 2.), koja se igrom slučaja ne nalazi u velikom katalogu predmeta iz Prvoga svjetskog rata. Jednostrana medalja promjera je 41 mm i iskovana je u bronci i patinirana. Na medalji je prikazan jahač na propetom konju kojega prate dva pješaka, a jedan od njih svira sviralu. Lik sa sviralom detaljno je obrađen, a drugome se vidi samo kukuljica na glavi. Lijevo i desno od centralnog lika piše BARUN TRENK, a lijevo dolje ispod konjskih kopita stoji potpis SPIEGLER.



Slika 2. Medalja *Barun Trenk*

Već tada bilo je najavljeno skoro izlaženje još jedne medalje izrađene od istog autora. Na njoj je trebalo biti prikazano hrljenje u juriš junaka „Vražje divizije”, što je bio naziv od milja za 42. pješačku domobransku diviziju sa sjedištem u Zagrebu. Na medalji je trebao stajati natpis „U spomen junačkih domobrana”.²² No kasnije u tisku nema niti spomena o tome je li medalja ikada izrađena. Međutim, čini mi se prilično vjerojatnim da je medalja ipak izrađena, ali uzimajući u obzir sporost procesa od ideje do realizacije, upitno je da li je izišla do kraja te godine.

U Zbirci skulptura Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu nalazi se okrugli reljef (HPM/PMH – 30913, slika 3.) kojega držim izravno povezanim s procesom izrade te medalje. Iako se na slici 3. teško raspoznaju likovi, pomoći će nam opis predmeta objavljen u muzejskom katalogu. Prikazano je pet domobrana u pokretu na desno s puškama u rukama. Pomno su izrađena samo dva lika, a ostali se više ili manje naziru. Lijevi lik u desnoj ruci drži ruku podignutu visoko iznad glave, a desni lik s obje ruke drži zastavu na kojoj se tek nazire povijesni grb Trojedne Kraljevine. Reljef je izrađen od lijevane bronce i promjera je 30 cm, kako je i bilo propisano u prethodnom natječaju. Na njemu se osim potpisa autora nalazi natpis: U SPOMEN JUNAČKIH HRVATSKIH DOMOBRAHA, a kao godina izrade navodi se 1916., s upitnikom dodanim od priređivača. U popratnom uvodnom tekstu za svaku zbirku i u opisu predmeta sa sigurnošću

²¹ „Novi ratni znakovi.”, NN, 82. (1916.), br. 247., 27. 10. 1916.

²² „Novi ratni znakovi.”, NN, 82. (1916.), br. 247., 27. 10. 1916.

se navodi da je reljef posvećen 25. zagrebačkoj domobranskoj pukovniji.²³ Međutim, to ne piše na samome predmetu, što se posve jasno vidi na slici 3.



Slika 3. Reljef U spomen junačkih hrvatskih domobrana

Istovjetan motiv i natpis nalazi se na znački (HPM/PMH – 10901, slika 4.) iz Zbirke odlikovanja, medalja, plaketa i značaka Hrvatskoga povijesnog muzeja, a kao godina izrade stavljena je 1916. bez ikakve sumnje. Značka je izrađena od pocinčanoga tombaka i promjera je 42 mm, s iglom za pričvršćivanje straga.²⁴ Do sada se mislilo da je ta značka vojna značka, odnosno da ju je dala izraditi vojna postrojba ili vojna institucija za svoje pripadnike.²⁵ Ali rasvjetljavanje podataka o pokretaču njezine izrade svrstava je u red domoljubnih značaka namijenjenih svima, unatoč tome što prikazuje vojnu domobransku postrojbu.



Slika 4. Značka U spomen junačkih hrvatskih domobrana

²³ Bregovac Pisk, Marina, „Prvi svjetski rat u Zbirci slika, grafika i skulptura Hrvatskog povijesnog muzeja”, u: Borošak Marijanović, J., (ur.), Dadoh zlato za željezo. Prvi svjetski rat u zbirkama Hrvatskog povijesnog muzeja (Zagreb: Hrvatski povijesni muzej, 2011.), 117., 364.

²⁴ Borošak Marijanović, Dadoh zlato za željezo, 403.

²⁵ Prister, „Značke pješačkih vojnih postrojbi”, 43.

No, 25. pukovnija izričito se spominje na gipsanom reljefu pričvršćenom na drvenu podlogu koji se čuva u Hrvatskom povijesnom muzeju (HPM/MRNH S – 72, slika 5.). Motiv je vrlo sličan, ali taj se reljef razlikuje od prethodnoga po natpisu jer stoji: USPOMENI HRVAT. / ZAGREB – 25. / DOMOBRANSKE / PJEŠ. PUKOV., što je bilo dovoljno da se pozivanjem na istovjetnost motiva prethodni reljef pripiše toj pukovnici.²⁶ Ta klasifikacija u vojnom smislu nije posve neispravna jer je 25. pukovnija bila sastavni dio 42. domobranske divizije, ali ipak nije posve točna.²⁷ Naziv „Vražja divizija” rabio se za cijelu diviziju pa mislim da je vrlo vjerojatno da je prvotna medalja bila izrađena u čast cjelokupne postrojbe, a da je gipsani reljef prva faza izrade specijalističkih plaketa za njezine pojedine pukovnijske sastavnice – 25. zagrebačku, 26. karlovačku, 27. sisačku i 28. osječku pukovniku.



Slika 5. Reljef *Uspomeni Hrvata*

Na tom reljefu, veličine 42,4 x 31,2 x 2,5 cm, dobro se vide pojedinosti na detaljno izrađenim likovima,²⁸ a koje se ne vide tako dobro na prethodno spomenutim primjercima medalja. Prikazano je šest domobrana i svi se prilično jasno vide, bez obzira na to što su jedan iza drugoga. Svi likovi prikazani su u punoj ratnoj spremi, a petorica u rukama drže puške i kreću u napad. Središnji lik nosi veliku zastavu Trojedne Kraljevine s vrlo detaljno izrađenim grbom u sredini. Zanimljivo je da se na ovom prikazu jasno vide bajunete nataknete na puške i ostala vojna oprema.

Vjerojatno najpoznatija domoljubna plaketa u Hrvatskoj iz razdoblja Prvoga svjetskog rata jest plaketa „Narod za svoje nemoćnike”. Njezin je motiv krasio i druge predmete namijenjene prodaji u dobrotvorne svrhe. Unatoč njezinoj prepoznatljivosti i

²⁶ Borošak Marijanović, *Dadoh zlato za željezo*, 365.

²⁷ Pojić, Milan, „Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868.-1914.”, *Arhivski vjesnik*, 43. (2000.), 167.

²⁸ Borošak Marijanović, *Dadoh zlato za željezo*, 365.

umjetničkoj vrijednosti, o njoj danas postoji tek jedan kratki rad upitne historiografske vrijednosti.²⁹

Izdavanje te plakete pokrenuo je Odbor za potporu ratnih nemoćnika sa sjedištem u Osijeku i to je ujedno jedan od rijetkih primjera da se dobrotvorna akcija pokrenuta u provinciji proširila na ostatak zemlje. Izrada dviju plaketa pod istim imenom – NA-ROD ZA SVOJE NEMOĆNIKE, ali sa dva različita motiva, bila je povjerena Rudolfu Valdecu³⁰, već tada priznatom i uvaženom umjetniku.³¹

Prve ogledne primjerke odljevane u bronci umjetnik je pokazao istaknutim pojedincima krajem veljače 1916. u svome ateljeu u Zagrebu. Na preliminarnom razgledavanju bili su ban Trojedne Kraljevine Ivan barun Skerlec od Lomnice³², koji je ujedno bio pokrovitelj cjelokupne akcije i osječkog Odbora posebice, predstojnik Odjela za nastavu Kr. Zemaljske vlade dr. Stjepan Tropsch³³, koji je ujedno bio pročelnik zagrebačkog ogranka Odbora, kr. zemaljski liječnik dr. Dragutin Reichwein³⁴, zastupnik zagrebačkog Odbora Salamun Berger³⁵ i Mirko Hermann³⁶, predstavnik osječkoga Odbora.

Na jednom odljevu bio je prikazan „hrvatski domobran” odlikovan kolajnom za hrabrost, koji se „vraća s polja slave”, podupirući se desnom rukom o štaku, a s lijeve ga strane podupire „Hrvatica”, pomažući mu prijeći kućni prag. U opisu se navodi da

²⁹ *Bogović, Ljudevit*, „Plaketa kipara Rudolfa Valdeca 'Narod za svoje nemoćnike' iz 1916. godine”, *Obol*, XXXVI., (1998.), br. 50., 33.

³⁰ Rudolf Valdec (Krapina, 1872.–1929., Zagreb), kipar. Školovao se u Zagrebu, Beču i Münchenu, a usavršavao se na studijskim putovanjima u Italiji, Rusiji, Njemačkoj i Francuskoj. Od 1908. do 1929. bio je privremeni profesor na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu. Radio je ornementalne ukrase, malu plastiku (plakete i medalje), portrete, spomenike i arhitektonsku plastiku, ali rijetko je izlagao samostalno. Drži se jednim od najboljih hrvatskih medaljara. (*Vujić*, Hrvatski leksikon, 2.: 619.; *Todorović, Nada*, Jugoslovenske i inostrane medalje (Beograd: Narodni muzej, 1964.), 27.)

³¹ „Plakete 'Narod za svoje nemoćnike'.”, NN, 82. (1916.), br. 47., 28. 2. 1916.; „Plakete 'Narod za svoje ratne nemoćnike'.”, NN, 83. (1917.), br. 83., 11. 4. 1917.

³² Ivan barun Skerlec de Lomnicza (Oroszló, Ugarska, 1873.–1951., Budimpešta), hrvatski ban od 1913. do 1917. Studij prava završio je u Peču i Budimpešti, nakon čega je radio kao pravni vježbenik u Ministarstvu za Hrvatsku u Budimpešti, te kao sekretar u Predsjedništvu Ugarske vlade. Ministarski savjetnik postaje 1911., a 1913. zamijenio je na dužnosti komesara za Hrvatsku i Slavoniju Stjepana Cuvaja. Smirivanjem političkih prilika i ukidanjem komesarijata postaje hrvatski ban i tu dužnost obavlja do 1917., kada daje ostavku. (*Vujić*, Hrvatski leksikon, 2.: 528.)

³³ Dr. Stjepan Tropsch (Vinkovci, 1871.–1942., Zagreb), germanist. Doktorirao je u Grazu 1895. te je predavao povijest njemačke umjetnosti i kulture na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade od 1913. do 1917., kad je umirovljen. (*Vujić*, Hrvatski leksikon, 2.: 587.; *Imenik* 1916., 4., 10.)

³⁴ Dr. Dragutin Reichwein (Ludbreg, 1849.–1925., Zagreb), liječnik. Od 1893. bio je tajnik Odjela za zdravstvo Zemaljske vlade, a od 1912. do 1918. vrhovni zemaljski liječnik (protomedik) Kraljevine Hrvatske i Slavonije. (*Vujić*, Hrvatski leksikon, 2.: 356.)

³⁵ Salamun Berger bio je c. i kr. dvorski dobavljač, dopisni član Obrtničkog odsjeka Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu, član Upravnog vijeća Trgovačkog doma u Zagrebu te član Ravnateljskog vijeća Hrvatske sveopće kreditne banke d.d. (*Imenik* 1916., 128., 129., 146.)

³⁶ Mirko Hermann (Osijek, 1868.–1927., Zagreb), veterinar i ekonomist. Poljoprivredni i veterinarski fakultet završio je u Beču 1895. i u prvo vrijeme radio je u Lici kao veterinar. Zakupom Mihalovičeva imanja kod Čepina vraća se u rodni kraj gdje sudjeluje u radu brojnih gospodarskih i kulturnih društava. Tijekom Prvoga svjetskog rata sudjelovao je u organizaciji i upravi Zemaljske opskrbe i Gradskog pripomoćnog ureda. Bio je poznati mecena i kolekcionar umjetnina. (*Dobrovšak, Ljiljana, Židovi* u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata, Osijek, 2013., 319.-320.)

ga žena prevodi preko praga vlastitoga doma „da premda nemoćan ipak bude koristan član narodne cjeline”. Na drugom odljevu prikazan je „nemoćnik-vojnika” odlikovan kolajnom za hrabrost kako nemoćan sjedi u „bolesničkom stolcu”, a „Hrvatica-seljakinja, ta predstavnik obće narodne požrtvovnosti”, pruža mu okrepu. Banov posjet umjetniku bio je više od pukoga posjeta i članak zauzima gotovo cijeli novinski stupac. Ratna propaganda morala ga je iskoristiti za jačanje patriotizma pa opis plakete poetski završava rečenicom koju bi prikazana Hrvatica sigurno izgovorila da može. Rečenica glasi: „Hrvatski narod ne će zaboraviti svojih junaka, koji mu i dom i rod odbraniše od neprijatelja.”³⁷



Slika 6. Plaketa *Narod za svoje nemoćnike* iz Hrvatskoga povijesnog muzeja

Prvospomenuti motiv izrađen je u obliku plakete i uvjerljivo je poznatiji. Vrlo je vjerojatno jedini i izrađen u obliku plakete. Za sada su mi poznata tek dva sačuvana primjerka iskovana u srebru i oba se nalaze u Zagrebu: jedan u Hrvatskom povijesnom muzeju (HPM/PMH – 10469, slika 6.), a drugi u Modernoj galeriji (MG 2892-503, slika 7.). Primjerak u Hrvatskom povijesnom muzeju nešto je manji (65 x 55 mm) od primjerka u Modernoj galeriji (65 x 56,2 mm). Primjerak u Modernoj galeriji težak je 127 g, a težina prvoga primjerka nije poznata.³⁸

³⁷ „Plakete 'Narod za svoje nemoćnike'”, NN, 82. (1916.), br. 47., 28. 2. 1916.

³⁸ *Gareljić, Tatijana*, „U povodu 140. obljetnice rođenja: Rudolf Valdec (1872.–1929.) – plakete i medalje iz fundusa Moderne galerije u Zagrebu”, Numizmatičke vijesti, 54. (2012.), br. 65., 215.-216.; *Borošak Marijanović*, Dadoh zlato za željezo, 398., 399.



Slika 7. Plaketa Narod za svoje nemoćnike iz Moderne galerije, snimio: Goran Vranić

U Zbirci medalja i plaketa Moderne galerije čuva se još šest primjeraka te plakete izrađene od drugih kovina, a zanimljivo je da su sve različitih veličina. Tako je šuplje kovano bakreni primjerak velik 32,5 x 28,5 mm (MG 2892-504), pozlaćeno srebrni velik je 64,5 x 56 mm i teži 125 g (MG 2892-505), a brončani je primjerak velik 42 x 36 mm (MG 631). Od ratne kovine izrađena su dva jednako velika primjerka (66 x 57 mm): jedan je pobakreni šuplje kovani primjerak (MG 2892-506), a drugi je od „obične“ ratne kovine (MG 2892-507). Posljednji primjerak izrađen je od šuplje kovanoga tombaka i velik je 32,6 x 28,6 mm (MG 2892-1903).³⁹

Isti motiv nešto je kasnije reduciran u oblik značke veličine 33 x 29 mm, izrađene od legure cinka (HPM/PMH – 12618, slika 8.).⁴⁰



Slika 8. Značka Narod za svoje nemoćnike

³⁹ Gareljčić, „U povodu 140. obljetnice rođenja”, 216., bilj. 29.

⁴⁰ Borošak Marijanović, Dadoh zlato za željezo, 439.

Drugi je motiv *Narod za svoje nemoćnike* do danas ostao sačuvan u obliku lijevane brončane jednostrane medalje i u obliku značke. Koliko mi je poznato, medalje s tim motivom sačuvane su jedino u Modernoj galeriji, i to tri primjerka različitih veličina. Najveća je promjera 78 mm (MG 2892-502, slika 9.), druga je promjera 77,5 mm (MG-638), a treća je promjera 38,1 mm (MG-630).⁴¹ Prilično je sigurno da su ovisno o veličini imale i različitu prodajnu cijenu.



Slika 9. Medalja *Narod za svoje nemoćnike*, snimio: Goran Vranić

Istovjetan motiv, samo u obliku značke, nalazi se u Hrvatskom povijesnom muzeju (HPM/PMH – 12621, slika 10.). Značka je promjera 28 mm i izrađena je od legure cinka.⁴²



Slika 10. Značka *Narod za svoje nemoćnike*

Zagrebački odbor društva za izdavanje plaketa u korist hrvatskih ratnih nemoćnika popisivao je zainteresirane kupce na sabirne arke i čini se da je odziv bio vrlo velik.

⁴¹ Gareljčić, „U povodu 140. obljetnice rođenja”, 216.-217., 216., bilj. 30.

⁴² Borošak Marijanović, *Dadoh zlato za željezo*, 439.,

Do sredine lipnja 1916. bilo je uplaćeno 14.200 kruna.⁴³ Šest dana kasnije iskazana je svota od 18.700 kruna,⁴⁴ odnosno za 4.500 kruna više negoli u prethodnom izvješću. Sredinom srpnja isti je odbor odaslao prospekte i sabirne arke svim novčarskim zavodima u Hrvatskoj s pozivom da podupru tu „patriotičnu i dobrotvornu akciju, koja je naročito namijenjena našim hrvatskim ratnim invalidima”. Organizatori su očekivali vrlo velik odziv s obzirom na plemenitu svrhu, ali ipak su dodatno isticali visoku umjetničku kvalitetu plakete, koja će, govorili su, svakome naručitelju biti dragocjena uspomena pogotovo jer će biti izrađena „iz finoga srebra u bečkoj kovačnici novca”. Organizatori su istom prilikom procijenili da je do tada ta akcija Odboru donijela oko 40.000 kruna.⁴⁵

O velikoj umjetničkoj vrijednosti te plakete, ali i izvrsnoj prodaji, svjedoči činjenica da je sredinom srpnja 1916. Bečki ured za ratnu pripomoć preuzeo na sebe raspačavanje te plakete za područje cijele Monarhije. Iako začetnik akcije, Osječki je odbor upravo od njih sredinom srpnja naručio 30.000 komada za svoje potrebe i prodaju su trebali početi u kolovozu.⁴⁶ Za sada nema potvrde je li tako i učinjeno, no do kraja srpnja tom je akcijom bilo prikupljeno 54.327 kruna.⁴⁷

Valdecova plaketa bila je cijenjena među kolekcionarima pa je jednu kupio Louis barun Rothschild⁴⁸, plativši je osječkom Odboru 400 kruna.⁴⁹ Iako je nominalna cijena plakete iznosila jednu krunu, akcija je zahvaljujući dugotrajnom zanimanju stanovništva proglašena vrlo uspješnom jer su narudžbe stizale još tijekom travnja sljedeće 1917. godine. Ta je akcija osječkom Odboru donijela „skoro cijelu svotu” od 50.000 kruna novčanih doprinosa uplaćenih tijekom te godine.⁵⁰ Koliko su zaradili ostali odbori nije poznato, ali ta akcija i slične akcije služile su lokalnim bogatašima za javno iskazivanje vlastitoga bogatstva kroz prizmu opće dobrotvornosti. Tako je sačuvan podatak o primjeru Radivoja Hafnera⁵¹, koji je sredinom srpnja 1916. zagrebačkom Odboru uplatio 5000 kruna za jedan primjerak plakete „Narod za svoje nemoćnike”.⁵²

⁴³ „Narod za svoje ratne nemoćnike.”, NN, 82. (1916.), br. 138., 17. 6. 1916.; „Narod za svoje ratne nemoćnike.”, JL, 5. (1916.), br. 1524., 18. 6. 1916.

⁴⁴ „Narod za svoje nemoćnike.”, NN, 82. (1916.), br. 143., 24. 6. 1916.

⁴⁵ „Narod za svoje ratne nemoćnike.”, NN, sv. 82. (1916.), br. 156., 11. 7. 1916.; „Zagrebački odbor 'Narod za svoje ratne nemoćnike'.”, JL, 5. (1916.), br. 1547., 11. 7. 1916.

⁴⁶ „Narod za svoje nemoćnike.”, NN, 82. (1916.), br. 159., 14. 7. 1916.

⁴⁷ „Narod za svoje nemoćnike.”, NN, 82. (1916.), br. 173., 31. 7. 1916.

⁴⁸ Louis barun Rothschild bio je član vrlo moćne i bogate bankarske porodice, koja je kapital ulagala širom svijeta. Početkom 20. stoljeća predstavljali su jednu od vodećih grupa svjetske financijske oligarhije.

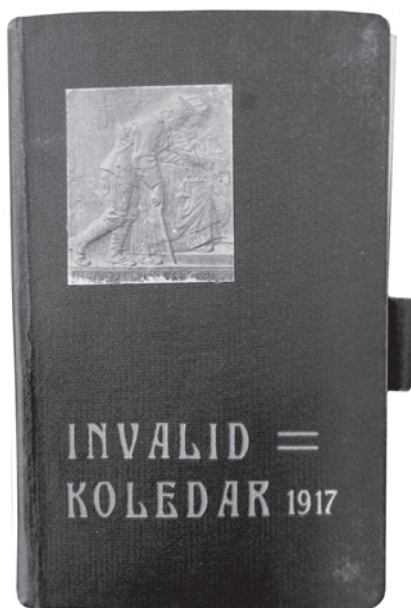
⁴⁹ „Barun Rothschild kupio Valdecovu plaketu.”, NN, 82. (1916.), br. 201., 2. 9. 1916.; „Barun Rothschild kupio Valdecovu plaketu.”, JL, 5. (1916.), br. 1602., 3. 9. 1916.

⁵⁰ „Plakete 'Narod za svoje ratne nemoćnike'.”, NN, 83. (1917.), br. 83., 11. 4. 1917.

⁵¹ Radivoj Hafner bio je kavanar i svratištar iz Karlovca, ali u Zagrebu je imao ergelu rasnih trkaćih konja u Maksimiru. On je bio idejni začetnik konjičke utrke koja se održala u Zagrebu sredinom lipnja 1915. i bila je glavni društveni događaj toga ljeta. Sav čisti prihod tom je prilikom išao u korist Odbora zagrebačkih gospodja. (Herman Kaurić, *V.*, Za naše junake..., 390.-393.)

⁵² „Narod za svoje nemoćnike.”, NN, 82. (1916.), br. 157., 12. 7. 1916.

Slika te plakete našla se na koricama džepnog *Invalid-koledara za naše vojnike za 1916. i 1917.*, koji je 1916. dao tiskati Kr. Zemaljski odbor za liječenje i naobrazbu hrv. slav. ratnih invalida u 25.000 primjeraka⁵³ (vidi sliku 11.). Vjerojatno je to jedan od razloga uspješnosti akcije, jer je motiv bio dobro poznat širim slojevima stanovništva, a moglo ga se kupiti za relativno malo novca.



Slika 11. Korice *Invalid koledara 1917.* sa slikom plakete *Narod za svoje nemoćnike*

Zaključak

Tijekom Prvoga svjetskog rata u Zagrebu izrađivani su domoljubni ratni znakovi, plakete, medalje i značke, koje su potom prodavane u dobrotvorne svrhe širokom sloju stanovništva. Poticaj za izradu tih predmeta davala su građanska dobrotvorna društva da namaknu sredstva za rad u ratnim prilikama. Iako su to bili tek neki u nizu takvih predmeta s istom svrhom, a trebalo ih je biti što više, tijekom rata izrađeno je samo nekoliko serija motiva u različitim oblicima. Svi oni isticali su se visokom umjetničkom kvalitetom i vrhunskom izradom, što ne treba čuditi jer su nastali prema idejama vrhunskih medaljara, priznatih već u doba nastanka predmeta. Pogotovo je takva bila plaketa *Narod za svoje nemoćnike*, bez obzira na to je li bila izrađena od srebra, neke druge slitine ili ratne kovine.

Primjeri spomenuti u ovom radu ostali su sačuvani za buduće naraštaje, ali sigurna sam da će nova istraživanja potaknuta stogodišnjicom Prvoga svjetskog rata donijeti niz novih spoznaja o tim predmetima i iznjedrili brojne druge danas nepoznate predmete prodavane u dobrotvorne ratne svrhe.

⁵³ „'Invalid' džepni koledar za god. 1916. i 1917. ...”, NN, 82. (1916.), br. 201., 2. 9. 1916.